

הלעז ככלי פרשני בפירוש רש"י

מאת: אליהו חנין

נהוג להניח שלעזים בפירוש רש"י על התורה מייעדים לדוברי צרפתית עתיקה שלא היו מבינים מילים כאלה או אחרות בלשון הקודש. בדרך כלל הלעזים נתפסים כתופעה שולית, ובחומשים עם פרוש רש"י מבואר נוטים לדלג עליהם או להתייחס אליהם כלאחר יד. אולם מאפייני השימוש בלעזים בפרש"י מעידים על כך שהתופעה אינה כל כך פשוטה ואי אפשר להסביר אותה על ידי צורכי תרגום בלבד. מספר הלעזים מגיע לכמה מאות בלבד, ולכן מי שאינו שולט בלשון הקודש ברמה די גבוהה לא יבין את הפירוש חרף הלעזים המובאים בו. בהרבה מקרים לכאורה אין שום קושי להבין כוונת המקרא או כוונת הפירוש, ובכול זאת רש"י מוצא לנכון להביא גם את הלעז. כמו כן, מההנחה שרש"י רצה לתרגם מילה זו או אחרת לשפה המקומית משתמע גם שפירושו אינו ברור כל כך כמות שהוא ולכן יש להתאים את הבנת הפירוש להבנת הלעז. כך נוצר מצב פרדוקסלי כאשר הלעזים נתפסים כגורם פחות או יותר אובייקטיבי בהשוואה לפירוש עצמו וכבעל משקל פרשני יותר כבד מזה של הפירוש. אך מסקנה זו מאוד בעייתית מכמה סיבות, וקודם כל כיוון שהלעזים מהווים חלק זעום מהפירוש. חוץ מזה, לרוב המילים יש כמה הוראות, קל וחומר כשמדובר בצרפתית עתיקה בתעתיק מימי הביניים לעברית, כך שלמעשה אי אפשר לסמוך על הלעזים בהבנת הפירוש. לאור השיקולים האלה סביר להניח שתפקידם של הלעזים בפירוש אינו מוגבל לתרגום או אפילו אינו שייך לו כלל. להלן שתי דוגמאות של גישה אלטרנטיבית להבנת הלעזים הנותנת עדיפות לפירוש על פני הלעז.

דישטאנ"ט

בנבואתו על מואב אמר בלעם:

אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת.¹

השימוש בפועל "דרך" ביחס לכוכב אינו ברור מאליו, כיוון שמשמעותו העיקרית היא "לדרוך ברגל". רש"י מסביר את צירוף המילים הנדיר הזה כך:

¹ במדבר כ"ד י"ז.

אליהו חנין הוא חוקר ספרות תורנית. כעת הוא עובד כמורה למדעי היהדות וכמתרגם.

דרך כוכב – [א] כתרגומו, [ב] לשון דרך קשת² [רש"י: לפי שכך דרך קשת שהם חזקים לשום רגלו עליהם כשהוא כופפם לכך נכתב בלשון דריכה], שהכוכב עובר כחץ, [ג] ובלעז דישטנ"ט כלומר יקום מזל:

הפירוש כולל שלושה יחידות פרשניות לכאורה שונות (מסומנים באותיות בסוגריים מרובעים). [א] אונקלוס מתרגם את הביטוי "דרך כוכב" כ"יקום מלכא". [ב] את הפועל "דרך" יש להבין ביחס למתיחת הקשת, כנראה בעזרת הרגל, כפי שיוצא מפירוש רש"י על הציטוט מאיכה. אף על פי שבמובן מושאל הכוכב הוא מלך, רש"י לכאורה ממשיך להסביר שהכוכב (לכאורה כוכב השביט) עובר כחץ, ולא ברור איך זה תואם את מתיחת הקשת. אכן, למתוח ולירות הן פעולות מנוגדות אחת לשניה. [ג] לבסוף מביא רש"י את הלעז דישטנ"ט ואומר שמשמעותו "יקום מזל", אלא שעל פי רוב המקורות הלעז נגזר מהפועל destendre ומשמעותו "לשחרר מה שהיה מתוח (tendre)"³, ושוב לא ברור, איך המשמעות תואמת את מתיחת הקשת, ועוד למה רש"י משתמש דווקא במילה "מזל" ולא ב"כוכב" כמו בדה"מ? במילים אחרות, לכאורה נראה שלדעת רש"י הפועל "דרך" משמעותו גם "למתוח" (לשון דרך קשתו) וגם "לשחרר" (שהכוכב עובר כחץ, דישטנ"ט) שזו סתירה מוחלטת.

ובכל זאת, ההסבר, שלמעשה מבוסס על הבנת הלעז, מתקבל כסביר⁴ אף על פי שלפועל "דרך" אין משמעות "לשחרר את החץ". יתרה על כך, גם ההמשלה לחץ שנורה מקשת, וכמו כן לכוכב שביט, כרוכה בבעיות שונות. כך היא אינה מחמיאה כל כך למלך שיקום מיעקב, אם להביא בחשבון שרש"י בפירושו למסכת חולין כותב שכוכב השביט הוא סימן קללה:

זיקים [דהיינו כוכבי שביט] וזועות ורעמים ורוחות - מפרש בברכות בהרואה (דף נט) דכולן לקללה.⁵

ועוד יש לדייק שרש"י מנסח "שהכוכב עובר כחץ", בעוד שכוכב השביט דווקא יורה כחץ כפי שרש"י מסביר בפירושו למסכת ברכות:

כוכבא דשביט - כוכב היורד⁶ כחץ ברקיע ממקום למקום, וארוך כשבט שהוא יורה, ונראה כמו שפותח רקיע.⁷

² איכה ב' ד'.

³ למשל (1909) A. Darmesteter, *Les gloses françaises de Raschi dans la Bible*
⁴ רש"י כפשוטו, לשם, ירושלים, תשע"א; *The Sapirstein Edition of Rashi*. Trans, Yisrael Isser Zvi Herczeg, Mesorah Publications Ltd, 1999

⁵ חולין פ"ו ע"א.

⁶ כנראה צ"ל "היורה" כפי שרש"י כותב במקומות אחרים אבל גם "היורד" מפריך את ההבנה שפירטתי למעלה, ראה להלן.

⁷ ברכות נ"ח ע"ב.

לעומת זאת "עובר" מצביע על כך שהחץ עובר דרך משהו, ואילו נסיונות לפרש "דרך כוכב" במובן יריית חץ מקשת אינם משכנעים מכיוון שהחץ אינו עולה אלא נופל כפי שיוצא מהפסוק הבא:
כי חציך נחתו בי ותנחת עלי ידך.⁸

זאת אומרת שלא רק שההסבר אינו תואם את משמעות הפועל "דרך", אלא גם אינו מביא בחשבון את התכונות של החץ ושל כוכב השביט. כדי להבין את כוונת רש"י, נתחיל מפירושו לירמיהו ט' ב' ששם הוא מסביר את הפועל "דרך" בהקשר של הקשת:

וידרכו - לשון זה נופל בהזמנת הקשת לירות חץ וקשת הי' ארבלישט"א בלעז וברגלים דורכין אותה לכך קורא אותה דריכה והנביא המשיל לשונם לקשת שקר שדרכו לשונם קשת בשקר.⁹

מדובר כאן לא בסתם קשת אלא ברובה הקשת או ארבלישט"א בלעז. רובה הקשת היה נפוץ בזמנו של רש"י וגם בפירושו האחרים הכוונה כנראה דווקא לנשק זה. אחרי מתיחתו באמצעות ידיים ורגליים, החץ עובר (!) בחריץ בגופו ובסופו של התהליך נשאר שם. במצב זה רובה הקשת מוכן לשימוש ומסוכן ביותר לאויבים. מתוך הבנה זו, נחזור למה שכתב רש"י לגבי "דרך כוכב": מדובר איפוא בעליית מלך ישראל לשלטון (כתרגומו, יקום מלכא) ואת הפועל "דרך" יש לפרש במובן "דרך קשתו"¹⁰, שהכוכב (סתם כוכב ולא כוכב השביט) עולה למקומו כמו חץ העובר לתוך רובה הקשת ועל ידי כך מגיע לשיא הפוטנציאל שלו. הפירוש דעת זקנים מבעלי התוספות משקף את ההבנה:

דרך כוכב מיעקב. נתחזק המושל של יעקב. דרך לשון חוזק כמו תדרכי נפשי עוז. וקם שבט מישראל חזק שימחץ פאתי מואב של מואב. פאתי לשון היתה לראש פנה. ועל דוד נבא שנא' ויך את מואב וימדדם בחבל וגו'.

כפי שצויין לעיל, משמעותו של הלעז דישטנ"ט, "להפסיק פעולת המתיחה", "לשחרר", המופיעה ברוב הפירושים על רש"י, אינה תואמת את משמעות של הפועל "דרך", הנובעת מהפסוק באיכה ב' ד'. בספר "אוצר לעזי רש"י"¹¹ מובאת קונוטציה נוספת של הלעז:

לעז: דישטינ"ט destent, תרגום: מזנק. אחרי שנמתחה (tendre) הקשת, המיתר משתחרר והחץ נורה: זו הפעולה שרש"י, כפי הנראה, מתכוון לתאר.

⁸ תהלים ל"ח ג'.

⁹ ירמיהו ט' ב'.

¹⁰ איכה ב' ד'.

¹¹ משה קטן, אוצר לועזי רש"י, חלק ראשון, ירושלים, תשס"ו.

אבל גם למשמעות זו (היינו "מזנק") אין שום קשר לפועל "דרך". מאידך, הסבר של הלעז דישטינ"ט מופיע בהמשך הפירוש: "כלומר יקום מזל", ויש לשים לב איך רש"י מנסח אותו. הביטוי "כלומר" בכל מקומות מקדים הסבר משמעות, ולפיכך משמעותו של דישטינ"ט צריך להיות קשור באיזושהו אופן לצירוף "יקום מזל". כאשר מותחים את רובה הקשת מעלים את המיתר כלפי מעלה וזה תואם את הפועל "יקום", אותו הפועל שאליו מתייחס הביטוי "כתרגומו" בתחילת הפירוש: יקום מלכא. זאת אומרת, שאין צורך להסביר את הפועל "יקום" פעם נוספת, אלא הלעז קשור דווקא ל"מזל". ואכן, חוץ מהפועל destendre, ניתן לקרוא את הלעז כנגזר מהפועל destiner שמשמעותו "לייעד מראש", "לקבוע מראש" וממנו נגזר השם destinement שמשמעותו "מזל". כלומר, הכוכב הוא מלך ישראל שעלייתו לשלטון והתחזקותו נקבעו מראש. נסכם את ההבנות שהשגנו: הביטוי "דרך כוכב" משמעותו שיעלה לשלטון מלך מיעקב (כתרגומו, יקום מלכא) ואת הפועל "דרך" יש לפרש במובן "דרך קשתו", שהכוכב עובר כחץ לתוך גופו של רובה הקשת לשיא הכוח שלו, ואילו בצרפתית עתיקה זה נקרא דישטינ"ט, מימוש של מה שנקבע מראש או, במילים אחרות, מימוש המזל.

בניגוד לקשת רגיל, ברובה הקשת החץ נשאר מוכן לירייה. כך מלך ישראל יקום ויתחזק כמו חץ וזאת המשמעות של "דרך כוכב". המשלה זו תואמת את מבנה הרקיע כפי שהוא מתואר בפירוש רש"י על הפסוק הבא משופטים:

מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא.¹² רש"י: ממסלותם - ראש הכוכב בשמים וסופו בארץ מכאן אמרו עוביו של רקיע כאויר שבין שמים לארץ שהכוכב תקוע ברקיע כמין נגר בדלת מדת ארכו כעביו של רקיע ומן המקרא שמעיד ממסילותם נלחמו אנו שומעין שעוביו של רקיע כגובה שמים מן הארץ.

כלומר הכוכב פועל כמו חץ דרוך המשוקע בתוך הרקיע. אף כי רוב הפירוש מוקדש להסבר הפועל "דרך", גם לעובדה שבנבואתו של בלעם מדובר בכוכב יש משמעות משלה ואותה רש"י מסביר על ידי הלעז: המילה "כוכב" מצביעה על כך שהדבר נקבע מבריאית העולם כאשר נבראו הכוכבים ונמשך עד שהמזל יקום דהיינו יתממש.

למ"א

בספר בראשית כתוב:

ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים.¹³

¹² שופטים ה' כ'.

¹³ בראשית ג' כ"ד.

רש"י מסביר את צירוף המילים "החרב המתהפכת" כך:

החרב המתהפכת - ולה להט לאיים עליו מליכנס עוד לגן. תרגום של להט שגן, והוא כמו שלף שננא, ובלשון לעז למ"א. ומדרש אגדה יש, ואני איני בא אלא לפשוטו.

בדרך כלל מבינים את הפירוש באופן הבא. החרב המתהפכת [דהיינו מסתובבת] — ולה להט [דהיינו להב] לאיים עליו מליכנס עוד לגן. תרגום של להט שגן [בארמית], והוא כמו [משמעות שננא בצירוף המילים] שלף שננא, ובלשון לעז [להב הוא] למ"א [דהיינו להב]. ומדרש אגדה יש, ואני איני בא אלא לפשוטו [שיש שם חרב שלם עם להב וניצב אף על פי שכתוב "להט החרב" כאילו אין שם אלא להב ללא ניצב]:

כך בערך נתפס הפשט כאשר מניחים שנושא הפירוש מתפרש בהתאם למוכן הבסיסי ביותר של למ"א בצרפתית עתיקה. ואולם הפירוש נראה מובן מאליו רק לכאורה, שהרי לא ברור למה כל כך חשוב להסביר בשלוש שפות שלחרב יש להב, כאשר המילה "להט", שלכאורה משמעותה "להב", אינה מופיעה בדיבור המתחיל. לכן קודם כל יש לברר איך הפירוש קשור לדיבור המתחיל. נביא כמה נקודות שאינן מתיישבות מבחינה זו.

- חרב יכולה להסתובב, וזו כנראה הסיבה שהמילה "מתהפכת" אינה נחשבת ראויה להתייחסות אליה בפירוש, אבל למעשה אין לה משמעות "מסתובבת". לא ברור באיזה מובן החרב יכולה להתהפך. זוהי הקושי האמיתי של דיבור המתחיל.
- למילה "להט" אין משמעות "להב", דהיינו החלק החד של החרב, וכך מפרש שפתי חכמים: דלהט היינו כמו מראה מלוטש... וגם רש"י אינו כותב ש"להט" משמעותה "להב".
- המילה "שננא" שרש"י מביא בפירושו מופיעה בסנהדרין פ"ב ע"א ושם היא אינה שייכת לחרב אלא לרומח.

כלומר, אין הפירוש נראה הגיוני ברמת סתם תרגום דוגמת תרגום הלעז כמילה בפני עצמה. ננסה איפוא לקרוא את הפירוש מבחינת התייחסותו לחרב המתהפכת.

ולה להט לאיים עליו מליכנס עוד לגן. למרות ש"להט" מילה לא כל כך ברורה רש"י אינו מסביר את משמעותה וגם אינו מזכיר להב כלל. מאידך, ברור מאליו שהביטוי "להט החרב" בפסוק הוא להט של החרב, ובכל זאת רש"י מדייק: "ולה להט", כדי להציג את הלהט כתופעה שמלווה את החרב ולא כתופעה ברשות עצמה. ותפקידו של הלהט לאיים על האדם מליכנס עוד לגן.

תרגום של להט שגן, והוא כמו שלף שננא. העובדה שאונקלוס מתרגם "להט" כ"שגן" אינה אומרת שכך משמעות המילה, שהרי בהרבה מקומות הוא אינו מתרגם מלולית אלא דווקא מפרש. כדי לספק הקשר למילה "שגן" רש"י מצטט מסנהדרין פ"ב ע"א:

ויקם מתוך העדה ויקח רמח בידו - מיכן שאין נכנסין בכלי זיין לבית המדרש. שלף שננה, [רש"י: שלף שננה - שלף הברזל שבראש העץ של רומח] והניחה באונקלו.¹⁴

מדובר בפינחס שהסיר את חוד הרומח ושם אותו בכיס לפני כניסתו לאוהל. כיוון שאין חרבות עם להב שניתן להסירו מהניצב, אי אפשר לומר שרש"י מזהה להט עם להב. אלא הוא מביא את הדוגמה מהגמרא כדי לנמק שלהט החרב מתהפך כמו חוד הרומח: פעם הוא נגלה ופעם הוא נסתר. כלומר, החרב מאיימת באופן גלוי רק לסירוגין וזה תואם את המילה "מתהפכת" המצביעה על שני צדדים של החרב (שמתהפכים מצד לצד). גם הפירוש דעת זקנים מבעלי התוספות מדבר על שני מצבים:

להט החרב - זו גיהנם, המתהפכת מחמין לצונן, ומצונן לחמין, על הרשעים.

ובלשון לעז למ"א. בספר "אוצר לעזי רש"י" (שעליו כנראה סומכים כל הפירושים המודרניים על רש"י) נטען שהמילה למ"א (lame) משמעותה "להב" והיא תרגום של "להט", למרות שהן "להט" והן "למ"א" (לכל הפחות בתקופת רש"י) אין משמעותן "להב". למ"א יש משמעויות "מוט ברזל", "אביזרי ברזל" (barre de fer, ferrure) שאינן שייכות כל כך לחרב¹⁵. לאור העובדה שגם הפירוש אינו עוסק בלהב¹⁶, ניתן למצוא דרכים אחרים לקרוא את הלעז. בפרט, בצרפתית עתיקה יש מילה מאוד דומה לתעתיק רש"י והיא lamie¹⁷. מדובר בייצור מיתולוגי (ומאוד פופולרי בימי הביניים), חצי אישה, חצי נחש, שמפתה גברים ואחר כך ממית ואוכל אותם. הייצור שבתחילה נראה כמו אישה יפה ולבסוף כמו נחש ממחיש את הדו-צדדיות של החרב. הדעה שהחרב היא משל לייצורים כלמ"א מופיעה גם במקורות אחרים. כך בעל הטורים מרמז עליהם בפירושו על הפסוק:

לשמר את דרך עץ החיים. לשמר. נוטריקון לילין¹⁸. שדין. מזיקין. רוחין (עי' רש"י ד"ה את הכרובים, ב"ר כא ט. עירובין יח ב):

¹⁴ סנהדרין פ"ב ע"א.

¹⁵ על פי Frédéric Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, Paris, F. Vieweg, 1881-1902

¹⁶ בצרפתית אמצעית (המאה ה-י"ד — ה-ט"ו למנינם) ללמ"א דווקא יש משמעות "להב" ולפיכך יש סבירות מסויימת שגם בתקופת רש"י המשמעות כבר הייתה קיימת ורק במקרה אינה מופיעה במילונו של Godefroy, אבל הדו-משמעות כזו הייתה מהווה רק סיבה נוספת לרש"י להביא את הלעז בפירושו.

¹⁷ כבר בצרפתית אמצעית lamie נכתבת גם lame.

¹⁸ בתרגום תינית לספר ישעיהו ל"ד י"ד (סוף המאה ה-ד' למנינם) המילה lamie מופיעה בתרגום של "לילית".

ואילו בגמרא סנהדרין "להט החרב המתהפכת" מזוהה עם הכשפים:

אמר רבי אייבו בר נגרי אמר רבי חייא בר אבא: בלטיהם - אלו מעשה שדים,
בלהטיהם - אלו מעשה כשפים, וכן הוא אומר ואת להט החרב המתהפכת. **רש"י**:
להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים - ומתהפכת מאליה ודומה
לכשפים, שלא על ידי שדים היתה מתהפכת, אלא מאליה, וקרי ליה להט.¹⁹

הדעה שהחרב מתהפכת מאליה מאוד חשובה כיוון שמקור ההרתעה נמצא בכך אדם
עצמו. פעם הוא רואה אישה המבעירה בו להט ופעם נחש שהוא עצמו לוחט לנשוק כמו
חרב.

ומדרש אגדה יש, ואני איני בא אלא לפשוטו. למ"א ממחשה אותן דמויות שגרמו
לאדם לחטוא בגן עדן: אישה ונחש. עכשיו הן כאילו מוצבים מחוץ לגן כדי להכשיל את
הרשעים ולהבטיח שלא יגיעו לעץ החיים.

שני פירושי רש"י שעסקנו בהם אישרו את הנחתנו שללעזים בפירוש יש תפקיד פרשני.
יתרה על כך, אי אפשר להבין הן הלעז והן הפירוש אם להתייחס ללעז כלתרגום בפני
עצמו מחוץ להקשר ולהתאים אליו את הפירוש. השימוש בלעז כסוג של מילת מפתח כרוך
בהתעלמות משורה שלמה של פרטים חשובים וכמו כן בהעדר הצדקה לשימוש בלעז
למעט צורכי תרגום בשביל דוברי צרפתית עתיקה, אבל אז היה צורך לתרגם כל מילה
ומילה.

תופעת השימוש בלעזים בפירוש מספקת הזדמנות להקיש שתי דרכי יצירת משמעות.
מחד גיסא לכל מילה יש משמעות לשונית במסגרת השפה. באופן טבעי, אנו יודעים
משמעות מילים גם בלי שום הקשר, במיוחד כאשר מילה זרה מבודדת מופיעה בטקסט
הכתוב בשפה אחרת, אף כי ייתכן שלמילה זו תהיינה כמה משמעויות. מאידך, הפירוש
מייחס לדיבור המתחיל משמעות פרשנית שאינה ידועה מראש על סמך ידע השפה, או לכל
הפחות אינה מובנת מאליה. המשמעות הפרשנית מסתמכת קודם כל על המציאות
הטקסטואלית. אכן רש"י מצטט באופן קבוע מקורות שונות: תנ"ך, מדרשים, גמרא וכו',
ופירושו מתייחס דווקא למה שכתוב במקורות אלה ולא למציאות המוחשית. גם באופן
כללי, כל מילה ומילה (חוץ מנפוצות ביותר) בלשון הקודש מתייחסת לאיזשהו פסוק
בתנ"ך, גם אם בעקיפין או בצורה מעורפלת. כתוצאה מכך, המשמעות הפרשנית יותר
עמוקה, מגוונת וקשה להבנה. להפך, המשמעות הלשונית אינה תלויה כל כך במציאות
הטקסטואלית היות וההקשר שלה מהווה המציאות המוחשית ובהסתמך עליה ניתן לדעת

את השפה כולל משמעות מילים בודדות. במילים אחרות, כל שפה מתייחסת למציאות שלה: לשון הקודש לספרות הקודש ואילו צרפתית עתיקה למציאות המוחשית. לכן כאשר רש"י מביא לעז, הוא מפנה את תשומת הלב של הקורא למציאות שונה מזו של הפירוש. ובכל זאת, היות והלעזים מהווים חלק קטן מאוד של המציאות הטקסטואלית העצומה שבה נעשית העבודה הפרשנית, הופעתם בפירוש אינה מצביעה על חוסר אמצעים אקספרסיביים או חוסר הבנה אצל הקורא. אלא ההתייחסות למציאות המוחשית נעשית רק אם הלעז מסוגל להמחיש באופן יוצא דופן משהו בפירוש. יחד אם זאת, ככל שהלעז מתייחס למשהו ספיציפי במיוחד, הצדקתו מובטחת גם בלי השתלבותו במבנה הפרשני, כמו למשל במקרה של ארבלישט"א (רובה קשת). למעט זאת, סביר להניח שברוב המקרים ההחלטה להשתמש בלעז היא סימן שיש בו איזושהי תכונה פרשנית המצדיקה העדפתו על פני הסבר בלשון הקודש. ייבוא הלעז לפירוש הוא בכל פעם מקרה יוצא מן הכלל, כך שהשאלה לגביו היא לא "מה ממשמעותו הלשונית?" אלא "איך היא יוצרת ערך נוסף לפירוש?". השאלה המפורסמת "מה מטריד את רש"י?" מתייחסת לדיבור המתחיל והיא נכונה בהחלט, אבל יש גם לשאול לגבי הפירוש "מה מספק את רש"י?" כלומר איזה ערך נוסף יוצר ההסבר.

ועוד מסקנה אחת חשובה לגבי טיבו של הפירוש. לאור העובדה שגם לתופעה כה שולית בפירוש רש"י כמו הלעזים יש ערך פרשני מובהק, קל וחומר יש לייחס אותה חשיבות לכל ציטוט ולכל מילה בפירוש. ☞